

ВИКОРИСТАННЯ ВНУТРІШНЬОКАМЕРНОЇ РОЗРОБКИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ

USAGE OF IN-CELL WORK OUT FOR IMPLEMENTATION OF THE TASKS OF THE CRIMINAL PROCEEDING: QUESTIONS OF LEGALITY

Грібов М.Л.,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ*

Шевченко Т.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ*

У статті проведено аналіз доцільності використання внутрішньокамерної розробки для виконання завдань кримінального провадження. Оцінено законність таких дій на тепер. Унесено пропозиції щодо унормування внутрішньокамерної розробки на законодавчому рівні.

Ключові слова: законність, внутрішньокамерна розробка, негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, досудове розслідування.

В статье проведен анализ целесообразности использования внутрикамерной разработки для выполнения задач уголовного производства. Оценена законность таких действий в настоящее время. Внесены предложения по нормативному урегулированию внутрикамерной разработки на законодательном уровне.

Ключевые слова: законность, внутрикамерная разработка, негласные следственные (розыскные) действия, уголовное производство, досудебное расследование.

The analysis of expediency of in-cell work out for implementation of the criminal proceeding's tasks is carried out. The contemporary legality of these kinds of actions is evaluated. The proposals as to the regulation of in-cell work out have been made on the legislative level.

Key words: legality, in-cell work out, covert investigative (search) actions, criminal proceeding, pre-trial investigation.

Важливою ознакою демократичної правової держави є неухильне виконання її органами та їх посадовими особами обов'язку діяти лише на підставі, в межах повноважень і в спосіб, що передбачені законом. У нашій країні цей обов'язок закріплено ч. 2 ст. 19 Конституції, але у правоохоронній сфері він часто не виконується в силу різних причин.

Правоохоронні органи з метою запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення, припинення й розслідування часто використовують інструментарій, що не передбачений законодавцем, але є ефективним і вже традиційно застосовується ними в боротьбі зі злочинністю. Аби надати такому інструментарію уявної легітимності, його унормовують на рівні відомчих нормативно-правових актів, намагаючись створити ілюзію законності використання.

Сьогодні до інструментів, що не передбачені законодавцем, але використовуються для вирішення завдань кримінального провадження, належать як окремі заходи (розвідувальне опитування, оперативний огляд, внутрішньокамерна розробка, створення пасток, радіорозвідка тощо), так і їх комплекси (оперативне супроводження кримінального провадження; оперативний (ініціативний) пошук). Усе це сприяє створенню ситуації протиставлення законності й доцільності, що не припустимо в демократичній, правовій державі.

Протягом дії чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України питаннями використання негласних методів для виконання завдань кримінального провадження приділяли увагу С.В. Албул, О.А. Білічак, В.І. Василичук, А.А. Венедіктов, М.Ю. Коник, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорельський, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, М.В. Стащак, А.М. Черняк, С.С. Чернявський, В.О. Шерудило та інші науковці [1–13]. При цьому досліджувалися засади функціонування інституту негласних слідчих (розшукових) дій загалом та особливості правового регулювання кожної з них окремо, розглядалися проблеми оперативного

супроводження (кримінального) кримінального судочинства тощо. Але питанням законності проведення внутрішньокамерної розробки для виконання завдань кримінального провадження сьогодні бракує уваги.

Метою статті є визначення законності використання, доцільності та конкретних форм унормування використання внутрішньокамерної розробки для виконання завдань кримінального провадження.

Незважаючи на те що внутрішньокамерну розробку передбачено здебільшого закритими нормативно-правовими актами, її зміст та окремі особливості організації й тактики всебічно розкриті в науковій, науково-популярній, публіцистичній і художній літературі [14; 15; 16, с. 108, 109; 17, с. 65–67; 18]. Більше того в Інтернеті доволі просто відшукати положення скасованих таємних нормативно-правових актів, які тривалий час урегулювали організаційні й тактичні засади внутрішньокамерної розробки в Україні [19] і в Російській Федерації [20].

Цей метод одержання необхідної інформації є цілком природним і застосовувався з найдавніших часів. Так, у політико-економічному трактаті давньої Індії «Артхашастра» («Наука політики», «Наука про державний устрій»), датованому орієнтовно IV–III ст. до н. е. – I ст. н. е., зазначається, що з метою контролю професійно-моральних якостей чиновників вищого рангу необхідно дотримуватися певного алгоритму перевірки їх відданості владі. У першій частині цієї праці (розділ 10) «Випробовування чесності й нечесності міністрів хитрощами» пропонуються певні сценарії перевірки вищих посадовців, зокрема й шляхом створення ситуації, коли одного з них (міністра) ув'язнюють (начебто за підозрою в скоєнні якогось злочину) і вже під час перебування в камері через підсадну особу («шпигуна під виглядом учня, вміщеного туди задалегідь») провокують до відвертих розмов, аби виявити «чистоту» його намірів [21, с. 26]. Аналізуючи ці та інші положення трактату, Т.В. Вронська й М.В. Беланок доходять цілком слушного висновку, що внутрішньокамерна

розробка затриманих (арештованих), яка сьогодні є одним із методів оперативно-розшукової діяльності, була детально виписана в «Архашастрі» [22, с. 90].

М.А. Погорельський, вивчаючи питання розшуку в козацьку добу, зазначає, що наприкінці XVI – першої половини XVII століть через Запорізьку Січ проходило багато українців, білорусів, росіян, які втекли з татарської неволі. До тих із них, хто викликав певний сумнів, застосовувалося зашифроване опитування. Таких осіб поселяли в спеціальні місця для втікачів. Там їх годували, лікували й підселяли до них під виглядом утікачів своїх козаків, які й вивідували відповідну інформацію [23, с. 119]. Ґрунтуючись на викладеному, вчений робить слушний висновок, що козаками успішно застосовувалася «внутрішньокамерна» розробка [23, с. 119]. Аналогічних висновків доходять і В.М. Шевчук, вивчаючи питання розвитку наукових уявлень про тактичні операції [24, с. 46].

Принагідно звернемо увагу на слушну позицію названих вище науковців у частині розуміння змісту внутрішньокамерної розробки як зашифрованого опитування затриманих осіб, що проводиться в умовах ізоляції спеціально поміщеними туди людьми.

На теренах сучасної України в часи Австро-угорської та Російської імперій, Радянського Союзу метод внутрішньокамерної розробки широко використовувався як органами, компетенція яких становила протидія кримінальній злочинності, так й органами держаної безпеки.

У контррозвідальному словнику Вищої школи Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР ім. Ф.Е. Дзержинського, виданому в 1972 році, внутрішньокамерну розробку визначено як вид негласної діяльності органів держбезпеки, яка здійснюється щодо взятої під варту особи з метою якнайшвидшого розкриття злочину, всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, а також отримання даних оперативного характеру. Цілі та завдання внутрішньокамерної розробки в процесі розслідування є похідними від цілей і завдань попереднього слідства. Під час розслідування конкретної кримінальної справи внутрішньокамерна розробка має допоміжний характер. Для неї використовуються агенти та особи з числа засуджених, які визнали себе винними в скоєнні злочину, агенти оперативних підрозділів, засоби слухового й візуального контролю [25].

Метод внутрішньокамерної розробки затриманих, заарештованих, узятих під варту й ув'язнених не втратив актуальності до наших днів. Так, сучасні дослідники відзначають, що вона є предметом самостійного напрямку теорії і практики ОРД. Завдяки її ефективному проведенню викривається значна кількість замаскованих, латентних злочинів, зокрема тяжких та особливо тяжких, виявлення та припинення яких без застосування такої розробки далеко не завжди є можливим [26, с. 105]. Здатність оперативного працівника організувати проведення внутрішньокамерної розробки злочинця вважають невід'ємною ознакою його професіоналізму [27, с. 488].

Поряд зі збереженням актуальності використання внутрішньокамерної розробки в боротьбі зі злочинністю незмінним з найдавніших часів залишився і її зміст. Аналізуючи положення вільних для доступу нормативно-правових актів із цього питання, історичної, наукової та науково-популярної літератури, можна дійти однозначного висновку, що внутрішньокамерна розробка є таємним вивіданням інформації в особи, яка примусово утримується в умовах ізоляції. Таке вивідання здійснюється іншою особою, яку поміщують в одну камеру із затриманим, заарештованим, ув'язненим (під виглядом такого самого затриманого, заарештованого, ув'язненого).

Проте сьогодні ні в Кримінальному процесуальному кодексі України, ні в Законі України «Про оперативну-розшукову діяльність» не згадується про можливість подібних дій з боку правоохоронних органів. Водночас

потреби практики підштовхують правоохоронні органи до здійснення внутрішньокамерної розробки. Адже за її допомогою від затриманого або ж узятото під варту підозрюваного, обвинуваченого можна одержати інформацію про його причетність до конкретного злочину; обставини та мотив його вчинення; місця переховування предмета і знарядь скоєння кримінального правопорушення, матеріальних цінностей, здобутих злочинних шляхом, речей і документів, що містять сліди злочину або відомості про злочин; дані інших учасників злочинної діяльності (у тому числі інформацію про можливе місце знаходження осіб, оголошених у розшук), відомості про структуру, склад, озброєння, корупційні зв'язки та інфраструктуру організованої групи чи злочинної організації й інші відомості, що становлять інтерес для боротьби зі злочинністю. Безумовно, результати внутрішньокамерної розробки не можуть бути доказами в кримінальному провадженні. Але вони можуть бути використані для одержання таких доказів у подальшому – шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних.

Ефективність використання внутрішньокамерної розробки в боротьбі зі злочинністю не може бути виправданням її фактично неконтрольованого застосування правоохоронними органами. Адже вона являє собою цілеспрямований і ретельно організований обман людини, що принижує її честь і гідність, які, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України, зараховано до категорії найвищої соціальної цінності. Крім того, ч. 1 ст. 28 Конституції України гарантує кожному право на повагу до його честі й гідності. Це свідчить про те, що внутрішньокамерна розробка є порушенням конституційних прав і свобод людини. Те, що вона відбувається в умовах, коли честь і гідність людини вже максимально принижена порушенням особистої недоторканності (затриманням, узяттям під варту), значно посилює шкоду, що завдається особистим правам людини.

Більше того, запровадивши до кримінального процесу інститут НСРД, законодавець застерігає від необґрунтованого втручання у приватне спілкування (ч. 1 ст. 258 КПК України). Відповідно до ч. 3 зазначеної статті, спілкуванням визнається передання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб.

У разі внутрішньокамерної розробки все робиться для того, аби створити в затриманого, узятото під варту ілюзію саме приватного спілкування. При цьому його провокують на відверті розмови з метою отримання інформації, яку можна використано проти нього.

Із цього випливає висновок, що в процесі внутрішньокамерної розробки завуальовано може порушуватися право особи на свободу від самовикриття (п. 11 ч. 1 ст. 7; ч. 1, 2 ст. 18 КПК України). Природно, що інформацію, повідомлену співкамернику, не можна вважати показаннями або в будь-якій спосіб подавати як докази. Але навіть без цього порушується одна з основних засад кримінального провадження, відповідно до якої:

по-перше, жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення в учиненні нею кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 18 КПК України);

по-друге, жодна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права (ч. 2 ст. 18 КПК України).

У процесі ж внутрішньокамерної розробки особу шляхом обману можна примусити відповідати на запитання з

приводу підозри чи обвинувачення, надавати інформацію, яка може стати підставою для підозри, обвинувачення. Уре- шті, можна обманним шляхом змусити особу хоча й неофі- ційно, але визнати свою винуватість у вчиненні криміналь- ного правопорушення.

Отже, цілком логічно, аби процедуру проведення вну- трішньокамерної розробки було жорстко регламентовано законом. Проте сьогодні її фактично здійснюють поза су- довим контролем і прокурорським наглядом. При цьому, не маючи іншого виходу, ілюзію законності (та наявності еле- ментів прокурорського нагляду й судового контролю) ство- рюють шляхом використання положень ст. ст. 270 і 275 КПК України. Так, одночасно з внутрішньокамерною розробкою застосовують аудіо-, відеоконтроль приміщень із примусо- вого утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затри- мання, взяттям під варту тощо (відповідно до положень ч. 3 ст. 267, такі місця є публічно доступними). Для проведення цієї НСРД, згідно з вимогами ст. ст. 246, 248, 249, 270 КПК України, готують клопотання, яке погоджують із прокуро- ром, та отримують відповідну ухвалу слідчого судді.

Але в цьому випадку предметом дозволу слідчого судді є виключно те, що може становити такий предмет відповід- но до норм КПК України – проведення аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК України). Про спілкування спеціально під- сланої особи із затриманим або узятим під варту в ухвалі слідчого судді йтися не може, оскільки не існує відповідної НСРД. Можливість проведення такого спілкування можуть обґрунтовувати положеннями ст. 275 КПК України «Вико- ристання конфіденційного співробітництва», частина 1 якої передбачає, що під час проведення НСРД слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіден- ційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення НСРД у випадках, передбачених цим Ко- дексом.

Як наслідок, отримуємо таке обґрунтування законності внутрішньокамерної розробки: на підставі ухвали слідчого судді проводиться НСРД, передбачена ст. 270 КПК України (аудіо-, відеоконтроль місця). До її проведення слідчий залу- чає «іншу особу», яку поміщують до тієї камери, де на ціл- ком законних підставах проводиться аудіо-, відеоконтроль. Але заздалегідь сплановане, провокативне, легендоване спілкування цієї «іншої особи» із затриманим, підозрюва- ним, обвинуваченим в умовах ізоляції не становить і не може становити зміст НСРД, передбаченої ст. 270 КПК України.

Проблемним є не лише визначення правових підстав проведення внутрішньокамерної розробки, а й визначення кола й компетенції її суб'єктів.

У нашій країні внутрішньокамерна розробка за устале- ною традицією становить виключну компетенцію суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, тобто оперативних під- розділів. Тому обґрунтованими можуть видатися пропозиції окремих науковців і практиків щодо доповнення п. 14 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» правом оперативних підрозділів проводити внутрішньока- мерну розробку затриманих, узятих під варту та засуджених в умовах ізоляторів тимчасового тримання, слідчих ізолято- рах та установ виконання покарань [26].

Але цілком логічним є й те, що внутрішньокамерна роз- робка затриманої або взятої під варту особи з метою одер- жання від неї відомостей, важливих для кримінального провадження, має проводитися не в межах оперативно-роз- шукової діяльності, а в межах зазначеного кримінального провадження. Рішення про її проведення мають приймати прокурор як процесуальний керівник досудового розсліду- вання або ж слідчий як службова особа правоохоронного ор- гану, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Але ні закон, ні підзаконні нормативно-пра- вові акти не надають їм таких повноважень. Крім того, ні слідчий, ні прокурор не мають реальних можливостей для організації проведення внутрішньокамерної розробки.

Такі можливості мають оперативні підрозділи, які на підставі нормативно-правових актів і багаторічного досвіду формують власний негласний апарат. Але слідчий, прокурор не можуть доручити їм проведення внутрішньокамерної роз- робки в межах кримінального провадження, оскільки відпо- відної НСРД у КПК України не передбачено.

Тож законодавче врегулювання питань внутрішньока- мерної розробки має відбуватися передусім шляхом уне- сення відповідних змін і доповнень до КПК України. Але за- значені зміни мають бути системними та врегульовувати не лише можливість використання методу внутрішньокамерної розробки, а й усі проблемні питання участі оперативних під- розділів у кримінальному провадженні.

Ці питання здебільшого пов'язані з положеннями ст. 41 КПК України, якими фактично ліквідовано інститут опера- тивного супроводження кримінального провадження. Ці за- конодавчі новачки викликали нищівну критику з боку науков- ців і практиків. Проте її досі не враховано.

На нашу думку, інститут оперативного супроводження кримінального провадження підлягає відновленню та зако- нодавчому унормуванню у формі встановлення права опера- тивних підрозділів за погодженням зі слідчим, прокурором проводити комплекс заходів, спрямованих на виконання за- вдань кримінального провадження та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Пере- лік цих заходів і підстави їх застосування й оформлення ре- зультатів є предметом окремого дослідження. Зарахування до них внутрішньокамерної розробки є дискусійним питанням. Основуючись на тому, що інформація, повідомлена в при- ватній бесіді затриманим (підозрюваним, обвинуваченим) спеціально підсланої до нього в камеру особи, не може бути використані як докази в кримінальному провадженні (вони мають значення лише для прийняття слідчим відповідних організаційних і тактичних рішень), можна дійти висновку про доцільність їх зарахування до заходів оперативного су- провадження кримінального провадження. Водночас пору- шення прав і свобод затриманого або взятого під варту (шля- хом приниження обманом його честі й гідності) свідчать про необхідність виокремлення внутрішньокамерної розробки як окремої НСРД, що проводиться з дозволу слідчого судді.

Окремі дослідники внутрішньокамерну розробку нама- гаються пов'язати з положеннями ст. 272 КПК України. Так, С.Б. Фомін і В.Д. Туров вважають її одним із видів оператив- ного впровадження та критикують невиправдане звуження законодавцем змісту спеціального завдання з розкриття зло- чинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України). З положень пропонує дослід- никами впливає, що зазначену статтю доцільно викласти в редакції, яка б допускала здійснення на законних підставах внутрішньокамерної розробки [28, с. 150].

Уважаємо, що внутрішньокамерну розробку доцільно регламентувати окремою статтею КПК України, оскільки за своїми сутнісними ознаками вона суттєво відрізняється від оперативного впровадження.

Підбиваючи підсумки, зазначимо таке. Внутрішньока- мерна розробка затриманих і взятих під варту осіб є одним із ефективних методів одержання інформації, необхідної для виконання завдань кримінального провадження, що зумовлює доцільність її використання правоохоронними ор- ганами. Але сьогодні її застосування в кримінальному прова- дженні позбавлено правових підстав і є незаконним.

Зазначені підстави має бути запроваджено в КПК Украї- ни. При цьому необхідно врахувати такі обставини:

- а) проведення внутрішньокамерної розробки є порушен- ням конституційних прав осіб, щодо яких вона проводиться;
- б) результати внутрішньокамерної розробки не можуть бути використані як докази в судовому провадженні (їх мож- на використовувати лише для прийняття організаційних і так- тичних рішень під час досудового розслідування злочинів).

Доцільним є унормування проведення внутрішньока- мерної розробки в межах кримінального провадження

окремою статтею КПК України (272-1), яку пропонуємо викласти в такій редакції: «У межах досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину може проводитися внутрішньокамерна розробка осіб, затриманих або узятих під варту.

Внутрішньокамерна полягає в негласному опитуванні затриманих або узятих під варту осіб з метою одержання відомостей, які мають значення для виконання завдань кримінального провадження.

Таке опитування проводиться безпосередньо в приміщенні для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону. Його здійснюють під виглядом інших затриманих або узятих під варту, які утримуються в тому самому приміщенні:

1) особа, спеціально залучена для цього слідчим у порядку ст. 275 КПК України;

2) штатний негласний працівник оперативного підрозділу або позаштатний конфіденційний працівник оперативного підрозділу (за дорученням слідчого, погодженого з прокурором, або за дорученням прокурора оперативному підрозділу).

Результати внутрішньокамерної розробки оформлюються протоколом і можуть використовуватися виключно для прийняття організаційних і тактичних рішень у кримінальному провадженні. Використання результатів внутрішньокамерної розробки як доказів у судовому провадженні не допускається.

Внутрішньокамерна розробка проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Проведення внутрішньокамерної розробки до поставлення ухвали слідчого судді можливе в порядку, передбаченому ст. 250 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Албул С.В. Методологія кримінальної розвідки: теоретико-праксеологічний дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 34–37.
- Білічак О.А. Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Т. 28 (67). № 2. С. 51–55.
- Василинчук В.І. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали IV Всеукр наук. практ. конф. (НАВС, 2017 р.)*. Київ, 2017. С. 23–25.
- Венедіктов А.А. Законодавча класифікація негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми та шляхи їх вирішення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 93–100.
- Коник М.Ю. Прокурорський нагляд за негласною діяльністю оперативних підрозділів НАБУ. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 1 (34). С. 49–52.
- Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вып. 60. С. 147–160.
- Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–277.
- Сергеева Д.Б. Проблемні питання постановлення ухвал про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. № 1. С. 177–186.
- Старенький О.С. Проблемні аспекти законодавчої регламентації провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Дніпропетровського дер. ун-ту внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 449–455.
- Сташак М.В., Мазур Л.А. Проблемні аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України. *Митна справа*. 2012. № 6 (84). С. 85–89.
- Чернявський С.С., Василюк В.І. Аналіз діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України в умовах нового кримінального процесуального законодавства України. *Науковий вісник Нац. акад. внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 208–219.
- Черняк А.М. Значення інституту негласних слідчих (розшукових) дій для забезпечення доказування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 266–269.
- Шерудило В.О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ: НАВС, 2018. 20 с.
- Шеремета М.І. Агентурно-оперативна робота НКВС серед ув'язнених вояків ОУН і УПА: діяльність внутрішньокамерної агентури, оперативний облік, слідча робота. *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукр. наук. військово-істор. конф.* Львів, 2010. С. 574–577.
- Ніколаєв І.Є. Таємно-оперативна та агентурна робота НК-ДПУ, як елемент боротьби з альтернативними політичними силами УСРР в 1920-х рр. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Історичні науки»: збірник наукових праць*. 2015. № 2 (40). С. 62–67.
- Архіви КГБ для медіа: посібник / В. Бірчак, О. Довженко, А. Когут та ін.; редактор-упорядник Анна Олійник; Центр досліджень визвольного руху. Київ: К.І.С., 2018. 216 с.
- Полтавщина: історичні шляхи та перспективи розвитку. *Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 70-річчю утворення Полтавської області*, 19 вересня 2007 року. Полтава, 2007. 162 с. С. 65–67.
- Самарин Н.Ю., Корчмарюк В.А. Оперативно-розсыскная психология. Лекция № 5 «Психологическое обеспечение агентурного метода в ОРД». Санкт-Петербург, 2005. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/4/15.htm>.
- Внутрикамерная разработка: инструкция МВД для «наседки». URL: <http://tema.in.ua/article/7017.html>.
- Об утверждении Наставления об основах организации и тактики оперативно-розсыскной деятельности органов внутренних дел Российской Федерации: Приказ МВД России от 04.04.2013 № 001. URL: <http://omerta.biz/metodicheskie-rekomendacii-po-organizacii-i-provedeniyu-vnutri-kamernyx-razrabotok.html>.
- Артхашастра или наука политики / пер. с санскрита; издание подготовил В.И. Кальнов. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959. 798 с.
- Вронська Т.В., Беланюк М.В. Давньоіндійський трактат «Артхашастра» в контексті забезпечення інформаційної безпеки та протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Інформація і право*. 2017. № 1 (20). С. 82–91.
- Погорецький М.А. Розшук у козацьку добу. *Право і безпека: наук. журн.* Харків: Нац. ун-т МВС, 2003. № 1. Т. 2. С. 117–120.
- Шевчук В.М. Розвиток наукових уявлень про тактичні операції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. № 15. С. 43–53.
- Контрразведывательный словарь / Высш. красносном. шк. КГБ при Сов. Мин. СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1972. URL: <https://counterintelligence.academic.ru>.
- Рижков Е.В. Саприкин Є.І. Про необхідність законодавчого закріплення різновидів оперативної розробки в умовах розвитку кримінальної розвідки. *Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 квітня 2016 р.* Одеса: ОДУВС, 2016. С. 105–106.
- Ромців О.І. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні заходи подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 837. С. 484–489.
- Фомін С.Б., Туров В.Д. Оперативне впровадження: минуле, сьогодення та майбутнє. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 6. С. 148–152.